

ROMAN SASS, KRZYSZTOF TABACZYŃSKI¹

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy

WPŁYW PŁATNOŚCI BEZPOŚREDNICH NA DOCHODY GOSPODARSTW ROLNYCH

Nadesłany: 07.10.2020 Zaakceptowany do druku: 02.11.2020

1. Wstęp

Celem prowadzenia działalności gospodarczej jest uzyskanie jak najkorzystniejszego efektu ekonomicznego. W przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych będzie to dążenie do uzyskania jak największego dochodu. Stanowi on podstawowy cel ekonomiczny, a w tradycyjnych gospodarstwach indywidualnych jest on wręcz egzystencjalny [Zegar 2003]. Jego poziom przesądza o możliwości realizacji celów prorodzinnych, jak i produkcyjnych. Wielkość dochodu z gospodarstwa rolnego jest wynikiem wielu czynników, które umownie można podzielić na trzy grupy [Wilkin 1986]. Grupa pierwsza obejmuje czynniki niejako wewnętrzne gospodarstwa rolnego. Chodzi tu m.in. o wielkość zasobów produkcyjnych i umiejętności ich użycia, które świadczą o efektywności gospodarowania. Oprócz czynników materialnych coraz większe znaczenie ma jakość kapitału ludzkiego (skład osobowy rodziny rolniczej, wiek, wykształcenie, przedsiębiorczość itd.). Okazało się jednak, że to nie wystarcza do rozwiązania problemów dochodów ludności rolniczej. Zasoby i wydajność czynników produkcji w decydującym stopniu przesądzają o konkurencyjności gospodarstwa. W gospodarce rynkowej zdolność konkurencyjna przesądza z kolei o możliwościach sprzedaży wytworzonej produkcji i uzyskaniu dochodu z tego tytułu.

Grupa druga obejmuje czynniki niezależne od rolnika (egzogeniczne) związane z polityką rolną. Ta grupa czynników obejmuje przede wszystkim czynniki oddziałujące na wzrost produkcji rolnej, koszty produkcji, relacje czynników produkcji, procesy restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa oraz – co jest szcze-

¹ Wkład pracy: Roman Sass – 60%, Krzysztof Tabaczyński – 40%.

gólnie ważne w sferze dochodów – ceny produktów rolnych i ceny środków do produkcji i usług nabywanych przez rolników, a także transfery z rolnictwa (podatki i inne obciążenia na rzecz Skarbu Państwa i osób trzecich) oraz transfery do rolnictwa. Te ostatnie nabrały znaczenia po akcesji do Unii Europejskiej i objęciu rolnictwa mechanizmami WPR [Zegar 2008].

Trzecia grupa czynników kształtujących dochody gospodarstw rolnych ma swoje źródła w polityce makroekonomicznej i ogólnym rozwoju kraju. Szczególnie trzeba podkreślić znaczenie popytu na produkty rolne, popytu na siłę roboczą, możliwość wsparcia rolnictwa ze strony budżetu, politykę społeczną, w tym w zakresie świadczeń społecznych, itd. Znaczenie pozarolniczych źródeł dochodów jest coraz większe. Mówi się nawet o prawidłowości polegającej na uzależnieniu się rodzin rolniczych od tych dochodów.

Oddzielenie polityki rolnej od polityki makroekonomicznej jest bardzo trudne, wręcz niemożliwe, ponieważ są one wzajemnie splecione. „Każde oddziaływanie ma charakter umowny i nieco sztuczny, tym bardziej że w miarę ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego rola polityki rolnej relatywnie maleje na rzecz polityki makroekonomicznej” [Zegar 2008].

Transformacja ustrojowa i przywrócenie gospodarki rynkowej, która przypadła na lata 1989 i 1990 wytworzyła niekorzystną sytuację ekonomiczną dla rolnictwa. Uwolnienie spod kontroli cen rolnych w warunkach liberalizacji handlu zagranicznego oraz pojawienie się bariery popytu na żywność, musiało prowadzić do drastycznego pogorszenia się wskaźnika nożyc cen rolnych co skutkowało zapaścią dochodową rolnictwa. Akcesja Polski do Unii Europejskiej stworzyła nowe szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich [Wilkin 2016]. Dla wyraźnej poprawy sytuacji dochodowej i modernizacji gospodarstw duże znaczenie miały fundusze Wspólnej Polityki Rolnej. W latach 2004-2017 w ramach programów współfinansowanych przez UE, Polska otrzymała z unijnego budżetu ponad 147 mld euro, z czego blisko 1/3 stanowiły środki finansowe przekazane w ramach WPR (47 mld euro). Producenci rolni w Polsce otrzymali w tym okresie 28 mld euro z budżetu unijnego w ramach płatności bezpośrednich, co czyni tę grupę społeczno-zawodową największą grupą bezpośrednich beneficjentów członkostwa w UE [Nurzyńska 2016]. Znaczący strumień publicznych środków finansowych skierowanych do rolnictwa i na obszary wiejskie, po akcesji niewątpliwie w istotny sposób wpływa na wzrost dochodów rolników. Jednak przesadne i niewłaściwe jest upatrywanie w tych środkach podstawowego źródła dochodów czy głównego czynnika kreującego dochody. Czynniki kreowania dochodów wiążą się nierozdzielnie z wolumenem wytworzonych produktów, nakładami poniesionymi na produkcję oraz relacjami cen rolniczych. Transfery do rolników mają charakter uzupełniający i korygujący, aczkolwiek jak wskazuje przypadek

Unii Europejskiej mogą mieć znaczenie przesądzające o wysokości dochodów rolniczych. O poziomie dochodów rolniczych w dłuższym okresie decyduje przede wszystkim potencjał produkcyjny gospodarstwa rolnego i sprawność gospodarowania [Zegar 2008].

Głównym celem pracy jest ocena wpływu płatności bezpośrednich na dochody gospodarstw rolnych uczestniczących w systemie rachunkowości rolnej POLSKI FADN po akcesji do Unii Europejskiej według typów rolniczych i wielkości ekonomicznej.

2. Materiał i metoda badań

Podstawowym źródłem informacji były dane publikowane przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa – Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie dotyczące wyników standardowych uzyskanych przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN za lata 2004 – 2018. Ponadto wykorzystano dane dotyczące wsparcia bezpośredniego publikowane w sprawozdaniach z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za lata 2004-2018.

Podstawową metodą wykorzystaną w pracy jest metoda porównań. Analizowano dochody gospodarstw (dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego) i wielkość wsparcia bezpośredniego w gospodarstwach rolnych według wielkości ekonomicznej (klasyfikacja ES6: Bardzo małe; Małe; Średnio-małe; Średnio-duże; Duże i Bardzo duże) oraz typów rolniczych (klasyfikacja TF8: Uprawy polowe; Uprawy ogrodnicze; Uprawy trwałe; Krowy mleczne; Trzoda chlewna; Drób i Mieszane). Natomiast zmiany dotyczące wielkości dochodów i ich zróżnicowanie w latach 2004-2018 analizowano wykorzystując wskaźnik średniego tempa zmian [Wasilewska 2009] oraz współczynnik zmienności.

Średnie tempo zmian obliczono:

$$\bar{I}_g = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_0}}$$

gdzie:

y_n to wartość z ostatniego okresu

y_0 z pierwszego okresu

n to liczba okresów

Stopa zmian $r = (\bar{I}_g - 1) \times 100$

3. Dochody gospodarstw według wielkości ekonomicznej i typów rolniczych

Po akcesji do Unii Europejskiej w wyniku wsparcia sektora rolnego subwencjami, przy stabilizacji innych pozycji obciążających dochody rolnicze, wystąpił skokowy przyrost dochodów gospodarstw rolnych. W cenach bieżących dochody w pierwszym roku akcesji w stosunku do 2003 roku wzrosły o 146,4% (dynamika 246,4%), a w relacji do 2000 roku o 122,1% (dynamika 222,1%). W cenach stałych przyrost był nieco niższy, ale nadal bardzo wysoki – odpowiednio 136,8% i 100,9% [Poczta i in. 2009]. Można zatem mówić o podwojeniu średnich dochodów sektora rolnego w okresie akcesji (lata 2004-2008) w porównaniu do okresu przedakcesyjnego (lata 2000-2003), tak wyraźny wzrost dochodów nie byłby możliwy bez wzrostu poziomu subwencji [Wigier 2013; Poczta 2010; Babuchowska, Marks-Bielska 2011; Chmielewska 2018; Bear-Nawrocka 2013].

Kształtowanie się wielkości dochodów gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość FADN według wielkości ekonomicznej i typu rolniczego przedstawiono w tabeli 1 i 2. Średnioroczne tempo wzrostu dochodu dla gospodarstw ogółem wynosiło 4,75% i było zróżnicowane w zależności od wielkości ekonomicznej. Największe tempo wzrostu dochodów było w gospodarstwach średnio-małych i wynosiło 7,97%, natomiast w gospodarstwach bardzo dużych wystąpił spadek dochodów średnio w roku o 0,51%. W pozostałych grupach gospodarstw różniących się wielkością ekonomiczną wzrost dochodów był dość wyrównany i wynosił od 5,6% do 6,7%. O zróżnicowaniu dochodów mówi współczynnik zmienności. W gospodarstwach bardzo dużych w latach 2004-2018 wystąpił nie tylko spadek dochodów, ale dochody były najbardziej zróżnicowane – współczynnik zmienności 61,6%. W pozostałych gospodarstwach różniących się wielkością ekonomiczną zróżnicowanie dochodów było znacznie mniejsze i wynosiło 32-41% (tabela 1).

Jeszcze większe zróżnicowanie dochodów było w gospodarstwach według typów rolniczych. Największe było w gospodarstwach polowych, współczynnik zmienności wynosił 60%, a najmniejsze w gospodarstwach drobiowych – 14,4% (tabela 2). Natomiast największy wzrost dochodów był w gospodarstwach mlecznych i ogrodniczych. W gospodarstwach mlecznych dochody wzrastały średnio w roku o 10,68%, a ogrodniczych o 5,32%. Z kolei w gospodarstwach trzodowych wystąpił spadek dochodów, średnio w roku o 6,15%. Bardzo mały wzrost dochodów był w typie rolniczym uprawy trwałe, średnioroczny wzrost dochodów wynosił tylko 0,5%. Porównanie wzrostu dochodów gospodarstw trzodowych z pozostałymi typami rolniczymi jest dość utrudnione. Wynika to z tego, że w latach 2004-2012 w wynikach standardowych FADN publikowane były dochody dla

typu rolniczego gospodarstwa ziarnożerne. Dopiero od 2013 roku publikowane są oddzielnie dochody dla gospodarstw trzodowych i drobiowych.

Tabela 1

Dochody gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość FADN według wielkości ekonomicznej w tys. zł/gospodarstwo (ceny bieżące)

Lata	Ogółem	Bardzo małe	Małe	Średnio-małe	Średnio-duże	Duże	Bardzo duże
2004	19,9	3,9	10,7	25,1	59,4	146,7	405,3
2005	22,3	6,4	12,5	28,3	60,5	138,3	411,8
2006	29,0	9,9	17,3	35,4	70,6	149,1	696,4
2007	30,4	14,1	19,8	36,2	75,8	194,1	542,8
2008	24,5	10,3	17,3	31,4	67,9	154,5	223,2
2009	23,6	9,4	15,6	28,8	63,9	158,0	368,7
2010	38,2	14,7	31,7	78,3	144,7	311,4	938,0
2011	42,1	15,1	35,5	87,5	161,6	342,5	1 019,4
2012	43,5	13,9	35,8	89,7	176,5	398,1	1 183,8
2013	40,5	10,8	28,7	69,2	138,2	321,5	500,9
2014	36,1	7,9	24,4	62,2	127,0	312,7	555,5
2015	33,0	7,4	26,0	62,5	110,3	259,2	460,5
2016	34,9	8,6	25,7	64,9	116,6	278,6	189,9
2017	42,1	9,5	31,1	80,1	150,9	308,1	291,4
2018	38,1	8,3	26,6	73,4	137,7	289,5	377,3
Średnie tempo zmian (%)	4,75	5,54	6,72	7,97	6,19	4,98	-0,51
Współ. Zmienności (%)	23,70	32,43	33,60	41,28	36,97	30,67	61,63

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w latach 2004-2018.

Analizując dochody gospodarstw według typów rolniczych można zorientować się na ile relacje rynkowe preferują, a na ile deprecjonują gospodarstwa o określonym kierunku produkcji. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej wyraźnie pogorszyła się opłacalność chowu trzody chlewnej [Mirkowska, Zięta-ra 2015]. Ma to decydujący wpływ na dochody gospodarstw produkujących żywiec wieprzowy. Pogarszająca się opłacalność produkcji i związany z tym spadek dochodów gospodarstw trzodowych skutkowałam drastycznym spadkiem pogłowia trzody chlewnej w Polsce. W latach 2003-2016 pogłowiu ogółem zmniejszyło się około 40%.

Tabela 2

**Dochody gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość FADN
według typów rolniczych w tys. zł/gospodarstwo (ceny bieżące)**

Lata	Uprawy polowe	Uprawy ogrodnicze	Uprawy trwałe	Krowy mleczne	Zwierzęta żywione systemem wypas.	Trzoda chlewna	Drób	Mieszane
2004	21,2	33,1	17,9	20,0	20,7	–	–	14,6
2005	21,1	41,2	25,7	27,8	29,2	–	–	16,1
2006	28,6	43,5	33,2	36,9	36,9	–	–	21,3
2007	38,1	44,0	37,3	40,5	43,9	–	–	20,7
2008	27,6	35,4	17,6	34,6	31,7	–	–	18,6
2009	26,7	45,6	16,4	23,3	22,8	–	–	16,7
2010	92,6	54,6	40,0	45,5	21,9	–	–	27,9
2011	87,1	38,7	50,5	58,9	26,4	–	–	31,3
2012	113,7	43,4	48,2	50,6	22,2	–	–	31,2
2013	48,0	64,7	43,0	81,9	22,6	69,6	216,6	25,2
2014	43,9	57,7	17,2	60,4	21,2	50,7	268,0	21,4
2015	37,3	85,5	39,5	51,1	21,1	38,3	241,0	18,1
2016	35,0	69,6	25,3	58,7	22,5	68,7	236,0	20,5
2017	40,2	54,6	36,4	85,4	24,6	75,6	307,6	27,1
2018	40,3	68,4	19,2	82,8	23,7	50,9	304,5	22,9
Średnie tempo zmian (%)	4,70	5,32	0,50	10,68	0,97	-6,15	7,05	3,27
Współ. zmienności (%)	59,99	28,55	37,24	35,67	25,63	28,75	14,37	20,76

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w latach 2004-2018.

Wahania dochodów rok do roku pokazują jak duży wpływ na dochody mają relacje rynkowe². Ważne spostrzeżenie nasuwa się analizując kształtowanie się wielkości dochodów według wielkości ekonomicznej. W gospodarstwach bardzo dużych dochody w 2010 roku w stosunku do 2009 roku wzrosły o 154%, a w 2013 w stosunku do 2012 roku spadły o 57,7%. Szczególnie po 2012 roku widać, że im większa skala produkcji tym większy wpływ relacji rynkowych na poziom docho-

² Relacje cen produktów sprzedawanych do towarów i usług kupowanych na cele bieżącej produkcji rolniczej i inwestycji, rok 2004 = 102,2% (rok poprzedni = 100), rok 2005 = 96%; rok 2006 = 102%; rok 2007 = 107,2%; rok 2008 = 90,1%; rok 2009 = 96,1%; rok 2010 = 110,2%; rok 2011 = 107,3%; rok 2012 = 97,8%; rok 2013 = 99,1%; rok 2014 = 95,1%; rok 2015 = 99,1; rok 2016 = 99,1; rok 2017 = 110%; rok 2018 = 94,1%. Wskaźnik powyżej 100 oznacza poprawę koniunktury w stosunku do roku poprzedniego a poniżej 100 pogorszenie koniunktury.

dów. Gospodarstwa te w latach dobrej koniunktury zyskują ponad przeciętnie, a w latach załamania koniunktury tracą znacznie więcej niż gospodarstwa o małej skali produkcji. Istotny wpływ na dochody gospodarstw bardzo dużych mają koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenia, czynsze, odsetki), które mają charakter kosztów stałych i po akcesji do UE systematycznie rosły. W 2018 roku stanowiły one w strukturze kosztów ogółem 22,4% (tabela 3), dominującą pozycję w kosztach czynników zewnętrznych miały koszty wynagrodzeń około 85%. Wyniki badań wskazują jednoznacznie, że wraz ze wzrostem skali produkcji, wzrasta ryzyko ekonomiczne.

Tabela 3

Udział kosztów czynników zewnętrznych w kosztach ogółem według wielkości ekonomicznej gospodarstw (w %)

Lata	Bardzo małe	Małe	Średnio-małe	Średnio-duże	Duże	Bardzo duże
2004	6,29	3,41	3,33	3,83	4,71	11,32
2008	5,81	5,11	3,87	4,07	4,83	17,81
2012	3,01	4,16	4,89	6,52	12,48	18,68
2016	3,71	5,51	5,50	6,87	10,94	19,68
2017	4,37	5,35	5,45	7,02	10,73	21,49
2018	4,14	5,12	5,97	7,19	10,67	22,35

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w latach 2004-2018.

4. Udział dopłat do działalności operacyjnej w produkcji i dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego według wielkości ekonomicznej i typów rolniczych

Najbardziej widocznym efektem wspierania instrumentami WPR gospodarstw rolnych są płatności bezpośrednie, które mają charakter powszechny, dzięki którym nastąpił wyraźny wzrost dochodów. Objęcie rolnictwa mechanizmami WPR istotnie zmieniło sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wskazują na to strumienie transferów zarówno na poziomie makro, jak również dane rachunkowości rolnej. Wielkość zrealizowanych płatności bezpośrednich wzrosła z 6,3 mld zł w 2004 roku do 14,6 mld zł w 2018 roku, jest to wzrost o 130,1%. Średnioroczne tempo wzrostu płatności bezpośrednich wynosiło 6,43%. Łączna kwota zrealizowanych płatności bezpośrednich w latach 2004-2018 to 177,2 mld zł. Średnia płatność na gospodarstwo w 2018 roku wyniosła 10,9 tys. zł jest to wzrost w stosunku do 2004 r. o 139,1%. Po akcesji do Unii Europejskiej przeciętne gospodarstwo

rolne otrzymało w ramach płatności bezpośrednich wsparcie w kwocie około 130 tys. zł (tabela 4).

Tabela 4

Kwota zrealizowanych płatności bezpośrednich i średnia płatność na gospodarstwo w latach 2004-2018

Lata	Liczba rolników, którym przyznano płatność (tys.)	Kwota zrealizowanych płatności (mln zł) ^{a)}	Średnia płatność na gospodarstwo (zł)
2004	1 387,8	6 342,7	4 570
2005	1 468,9	6 692,2	4 556
2006	1 455,7	8 202,4	5 634
2007	1 444,2	8 281,1	5 734
2008	1 418,2	8 588,7	6 083
2009	1 386,8	12 150,6	8 761
2010	1 372,1	12 582,4	9 170
2011	1 356,7	14 139,5	10 422
2012	1 357,0	13 734,5	10 121
2013	1 354,4	14 133,1	10 435
2014	1 351,8	14 186,2	10 494
2015	1 351,1	14 315,8	10 596
2016	1 348,8	14 629,9	10 847
2017	1 339,3	14 605,0	10 905
2018	1335,2	14 592,2	10 929
Ogółem	–	177 176,3	–

a) uwzględnia: JPO, UPO, dopłaty energetyczne, płatności cukrowe, oddzielną płatność z tytułu owoców i warzyw, przejściowa płatność z tytułu owoców miękkich, wsparcie specjalne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wdrazane-programy-i-dzialania-dane-liczbowe/zrealizowane-platnosci-obszarowe.html>

Wysokość wsparcia była zróżnicowana, różnice te są widoczne porównując gospodarstwa uczestniczące w Polskim FADN według typów rolniczych i wielkości ekonomicznej. W 2004 roku udział dopłat do produkcji wynosił 3,5% a w 2018 roku 23,1%, natomiast udział dopłat do dochodu wynosił odpowiednio 15% i 77,8%. Największy był w typie zwierzęta trawożerne w 2018 roku wówczas dopłaty do produkcji wynosiły 58,1% i 136,8% do dochodu.

Biorąc pod uwagę wyniki standardowe gospodarstw Polskiego FADN za rok obrachunkowy 2018 roku ustalono, iż w przypadku gospodarstw ogółem relacja

dopłat do produkcji ukształtowała się na poziomie 23,1%, a do dochodu na poziomie 77,8%. W gospodarstwach poszczególnych grup wielkości ekonomicznej relacje te kształtowały się następująco: bardzo małe 38,6 i 145,1%, małe – 33,6 i 92,3%, średnio-małe – 24,4 i 59,4%, średnio-duże – 18,1 i 47,5%, duże – 12,2 i 44,8% oraz bardzo duże – 14,5 i 285,4% (tabela 5). Znaczące różnice występują także między typami rolniczymi. Na przykład relacja dopłat do produkcji i do dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przypadku gospodarstw zwierzęta trawożerne ukształtowała się odpowiednio – 58,1 i 136,8%, mieszanych – 25,6 i 122,8%, uprawach polowych – 29,6 i 84,3%, krów mlecznych – 22,1 i 46,6%, trzoda chlewna – 11,8 i 57,2% oraz upraw ogrodnich – 4,7 i 14,5% (tabela 5). Należy zwrócić uwagę, że dopłaty do działalności operacyjnej w przeliczeniu na 1ha UR nie wykazywały znaczących różnic między klasami wielkości ekonomicznej jak i typami rolniczymi. Natomiast miał miejsce duży wzrost dopłat do hektara. W 2004 roku wynosiły one 188 zł/ha UR, a w 2018 roku 1447,8 zł/ha UR co oznacza ponad siedmiokrotny (7,7) wzrost ich wartości. Różnica między gospodarstwami w typie uprawy polowe o najniższych dopłatach na ha UR – 1318,3 zł a zwierzęta trawożerne o najwyższych dopłatach – 1830,6 zł wynosiła 38,9%. Z kolei różnica między typami rolniczymi gospodarstw bardzo duże o najniższych dopłatach na 1 ha UR – 1095,2 zł a gospodarstwa małe o najwyższych dopłatach – 1615,4 zł wynosiła 47,5%. Ponadto dopłaty ze swej natury mają charakter powierzchniowy, więc im większe gospodarstwo tym większa wartość dopłat. I tak, przyjmując za 100 wielkość dopłat do działalności operacyjnej w przeciętnym gospodarstwie w 2018 roku, dopłaty w grupach gospodarstw według klas wielkości ekonomicznej kształtowały się następująco: bardzo małe – 45%; małe – 92%; średnio-małe – 163%; średnio-duże – 245%; duże – 486% oraz bardzo duże – 4037%. To skutkuje znaczną koncentracją płatności do działalności operacyjnej w gospodarstwach klas ekonomicznych duże i bardzo duże [Zegar 2018]. Gospodarstwa duże stanowiły 2,2% ogółu gospodarstw (reprezentowanych przez FADN – 730,8 tys.), a przypadało na nie 20,4% ogólnej kwoty płatności. Z kolei w gospodarstwach bardzo dużych, które stanowiły 0,29% ogółu, dopłaty do działalności operacyjnej wyniosły aż 13,9% tej kwoty.

Dopłaty bezpośrednie nie są płatnościami ukierunkowanymi i nie zobowiązują do podjęcia określonych działań w gospodarstwie, dlatego ich przeznaczenie nie jest instytucjonalnie kontrolowane. Dopłaty jakie otrzymują polscy rolnicy mają decydujący wpływ na dochody gospodarstw ale również są źródłem finansowania inwestycji modernizacyjnych [Poczta i in. 2009; Poczta 2010; Józwiak, Mirkowska 2009; Sass 2019; Judzińska, Łopaciuk 2012]. Z badań W. Czubaka [2012] wynika, że najczęściej rolnicy przeznaczają płatności bezpośrednie na zakup obrotowych środków do produkcji (nawozy, środki ochrony roślin, nasiona, pasze,

paliwo). Przeznaczali na ten cel około 62% dopłat. Natomiast około 30% środków kierowane była na działania związane z modernizacją gospodarstw (wydatki inwestycyjne).

Tabela 5

**Udział dopłat do działalności operacyjnej w produkcji i w dochodzie
według wielkości ekonomicznej i typów rolniczych**

Wyszczególnienie	Udział dopłat do produkcji (%)		Udział dopłat do dochodu (%)		Dopłaty do hektara zł/ha UR	
	2004 r.	2018 r.	2004 r.	2018 r.	2004 r.	2018 r.
Wielkość ekonomiczna						
Ogółem	3,47	23,14	14,97	77,83	188,0	1447,8
Bardzo małe	4,68	38,58	33,95	145,14	183,1	1429,6
Małe	3,91	33,55	18,61	92,30	184,0	1615,4
Średnio-małe	3,28	24,38	12,94	59,37	174,6	1596,1
Średnio-duże	2,60	18,14	9,64	47,53	176,9	1454,5
Duże	2,22	12,22	8,74	44,80	178,3	1224,9
Bardzo duże	7,80	14,52	25,41	285,42	266,2	1095,2
Typy rolnicze						
Uprawy polowe	6,19	29,58	24,28	84,27	222,7	1318,3
Uprawy ogrodnicze	0,17	4,73	0,92	14,54	122,0	1715,9
Uprawy trwałe	1,78	13,39	8,62	58,09	200,8	1297,4
Krowy mleczne	4,66	22,06	14,15	46,61	220,1	1716,3
Zwierzęta trawożerne	3,83	58,09	13,35	136,75	177,8	1830,6
Zwierzęta ziarnożerne	1,05	–	5,29	–	153,2	–
Trzoda chlewna	–	11,79	–	57,21	–	1394,0
Drób	–	2,33	–	9,62	–	1320,0
Mieszane	3,98	25,57	17,17	122,78	170,5	1413,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2004 r., Warszawa 2006, Wyniki standardowe 2018 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN, Warszawa 2019.

Więcej na inwestycje przeznaczały gospodarstwa większe [Sadowski, Antczak 2012]. Ponadto dopłaty bezpośrednie były dobrym zabezpieczeniem zobowiązań gospodarstwa rolnego i gwarantowały spłatę zobowiązań. „W tym kontekście uprawnione jest wnioskowanie, że przy pewnym poziomie wielkości gospodarstwa dopłaty bezpośrednie przyjmują charakter transferów o charakterze inwestycyjnym” [Czubak 2012]. Dopłaty bezpośrednie powodują wzrost dochodów rolników ich stabilizację ale mają także negatywny wpływ na:

- ograniczenie podaży ziemi;
- przyczyniają się do wzrostu cen ziemi;
- podtrzymują istniejącą strukturę agrarną.

Znaczna część dopłat (blisko połowa) trafia do gospodarstw, które w dłuższej perspektywie nie mają możliwości rozwoju, niezależnie od faktu korzystania ze wsparcia, czy też nie. Jest to wsparcie socjalne. Mało zasadne jest, aby w długim okresie gospodarstwa socjalne mogły być wspierane ze środków polityki rolnej, która powinna koncentrować się we wspieraniu gospodarstw towarowych i na podnoszeniu siły konkurencyjnej polskiego rolnictwa. Do nieżywojących ekonomicznie gospodarstw powinna być kierowana inna polityka niż do gospodarstw dużych. Powinno to być wsparcie ukierunkowane na rozwój przedsiębiorczości [Zawalińska i in. 2015].

Należy jednak w tym miejscu wskazać na priorytety krajowej polityki rolnej. Polska jest jedynym krajem Wspólnoty, który zdecydował się przesunąć maksymalną dopuszczalną pulę 25% wartości funduszy przeznaczonych na rozwój obszarów wiejskich PROW 2014-2020 do I filara (system wsparcia bezpośredniego). „Oznacza to, że z puli 1,3 mln beneficjentów płatności bezpośrednich około 600 tys. rolników de facto nie produkuje na rynek, ale pozostaje podmiotem polityki rolnej, otrzymując co roku płatności bezpośrednie, które w tym przypadku pełnią funkcję wsparcia socjalnego” [Nurzyńska 2018].

Czynnikiem ograniczającym przepływ ziemi od gospodarstw słabych ekonomicznie, w zdecydowanej większości małych obszarowo jest system płatności obszarowych [Dzun, Józwiak 2009; Tomczak 2009; Michna 2009]. Podstawowym elementem oceny rolnictwa jest struktura jego podmiotów produkcyjnych, szczególnie struktura obszarowa gospodarstw i struktura użytkowania ziemi według grup obszarowych [Bear-Nawrocka, Poczta 2016]. Po akcesji Polski do UE wystąpiły zauważalne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych. Po akcesji Polski do UE nastąpiło przyspieszenie pożądanych przemian strukturalnych w rolnictwie polskim. Dynamika tych zmian była i jest w dalszym ciągu zdecydowanie za wolna w stosunku do wyzwań wynikających z procesów integracji i globalizacji [Dzun 2011].

Dystans dzielący polskie rolnictwo na tle UE widać porównując ekonomiczną wielkość gospodarstw. Prawie połowę polskich gospodarstw stanowią gospodarstwa wytwarzające do 4 tys. euro Standardowej Produkcji (SO), z tych gospodarstw pochodzi tylko 6% SO ogółem. Z kolei udział gospodarstw dużych i bardzo dużych, wytwarzających powyżej 100 tys. euro SO, wynosił w 2013 roku 1,8%, gospodarstwa te wytwarzały około 35% SO. W rolnictwie niemieckim, francuskim i duńskim gospodarstwa powyżej 100 tys. euro SO stanowiły 37% i wytwarzały około 90% wartości standardowej produkcji [Bear-Nawrocka, Poczta

2016]. „Struktura agrarna rolnictwa indywidualnego w Polsce istotnie odbiega od analogicznej struktury w krajach znaczących na Jednolitym Rynku Europejskim w zakresie podstawowych towarów rolno-spożywczych. Strukturę tę powszechnie uważa się za główny wyznacznik zacofania (opóźnienia) polskiego rolnictwa w stosunku do rolnictwa większości krajów Unii Europejskiej” [Zegar 2018].

Należy zwrócić uwagę na szczególne zjawisko wiążące się z dużą rolą dopłat. Z jednej strony są one gwarantem dochodów gospodarstw rolnych, z drugiej jednak – ograniczają zainteresowanie rolników poprawą efektywności gospodarowania [Bezat-Jarzębowska, Rembisz 2013; Kata 2012; Sass 2019]. Zdaniem W. Józwiaka i Z. Mirkowskiej [2008] istnieją przesłanki wskazujące, że zjawisko to występuje również w Austrii, Danii, Niemczech i Szwecji [Józwiak, Mirkowska 2008]. W następnych latach wzrost dochodów musi się dokonać poprzez poprawę efektywności i zwiększenie produkcji [Zegar 2008].

5. Podsumowanie

Po akcesji do Unii Europejskiej w wyniku wsparcia sektora rolnego subwencjami wystąpił wyraźny wzrost dochodów gospodarstw rolnych. Średnie tempo wzrostu dochodu w latach 2004-2018 dla gospodarstw ogółem wynosiło 4,75%. Największy wzrost dochodów był w gospodarstwach mlecznych. W tych gospodarstwach dochody wzrastały średnio w roku o 10,68%. Z kolei w gospodarstwach trzodowych wystąpił spadek dochodów o 6,15%. Zastanawiający jest spadek dochodów w gospodarstwach bardzo dużych o średniej powierzchni w roku 2018 około 1000 ha. W latach 2004-2018 dochody gospodarstw bardzo dużych spadały średnio w roku o 0,51%. Ponadto dochody tych gospodarstw charakteryzowały się największymi wahaniami, współczynnik zmienności wynosił 61,6%. W latach o dobrej koniunkturze w rolnictwie (lata 2011 i 2012) wynosiły ponad milion zł, a w latach o złej koniunkturze (lata 2005, 2008 i 2016) był gwałtowny spadek dochodów. Na dochody gospodarstw bardzo dużych istotny wpływ mają koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenia, czynsze i odsetki), które mają charakter kosztów stałych. W latach 2004-2018 koszty te systematycznie rosły i w 2018 roku ich udział w kosztach ogółem wynosił 22,35%. Dominującą pozycję w kosztach czynników zewnętrznych miały koszty wynagrodzeń około 85%. Duże wahania gospodarstw największych świadczą o tym, że wraz ze wzrostem skali produkcji wzrasta ryzyko ekonomiczne.

Objęcie rolnictwa mechanizmami WPR istotnie zmieniło sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wielkość zrealizowanych płatności bezpośrednich wzrosła z 6,3 mld zł w 2004 roku do 14,6 mld zł w 2018 roku był to wzrost o 130,3%. Płatność na gospodarstwo w 2018 roku wyniosła 10,9 tys. zł, był to wzrost w sto-

sunku do 2004 roku o 139,1%. Przeciętne gospodarstwo rolne otrzymało w ramach płatności bezpośrednich wsparcie w kwocie około 130 tys. zł. Wysokość wsparcia była zróżnicowana, różnice te są widoczne porównując gospodarstwa uczestniczące w Polskim FADN według typów rolniczych i wielkości ekonomicznej. W 2004 roku udział dopłat do dochodu wynosił 15% a w 2018 roku 77,8%. Największy udział dopłat w dochodzie był w gospodarstwach bardzo dużych - 285,4% i bardzo małych - 145,1%.

Po akcesji do Unii Europejskiej głównym źródłem dochodów były płatności bezpośrednie. W następnych latach wzrost dochodów musi się dokonać głównie poprzez poprawę efektywności.

LITERATURA

1. Babuchowska K., Marks-Bielska, R. (2011): Płatności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 11 z. 1, s. 7-15.
2. Bear-Nawrocka A. (2013): Wpływ Wspólnej polityki Rolnej na efekty dochodowe w rolnictwie nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Polityki Europejskiej, Finanse, Marketing nr 9(58), s. 34-44.
3. Bear-Nawrocka A., Poczta W. (2016): Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej [w:] Polska Wieś 2016, Raport o stanie wsi, Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), Scholar, Warszawa, s. 81-106; 91-93.
4. Bezat-Jarzębowska A., Rembisz W. (2013): Renta polityczna i ekonomiczna jako źródło dochodu producenta rolnego [w:] Ekonomiczne, społeczne i instytucjonalne czynniki wzrostu w sektorze rolno-spożywczym, Program Wieloletni 2011-2014 nr 67, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 29-42.
5. Chmielewska B. (2018): Zmiany zróżnicowania dochodów rolniczych w państwach członkowskich Unii Europejskiej, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 2(355), s. 61-75.
6. Czubak W. (2012): Rola i wpływ dopłat bezpośrednich na procesy przemian w rolnictwie [w:] Czubak W., Kiryluk-Dryjska E., Poczta W., Sadowski A. Wspólna Polityka Rolna, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 154.
7. Dzun W. (2011): Przemiany strukturalne w polskim rolnictwie [w:] Nurzyńska i., Drygas M. (red.), Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategię, koncepcje polityki, IRWiR PAN, Warszawa, s. 149.
8. Dzun W., Józwiak W. (2009): Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce, Wieś i Rolnictwo, nr 2 (143).
9. Józwiak W., Mirkowska Z. (2008): Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 2, s. 19-32, s. 40-52.
10. Judzińska A., Łopaciuk W. (2012): Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zamiany w rolnictwie, Program Wieloletni 2011-2014 nr 38, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 102.
11. Kata R. (2012): Wpływ funduszy zewnętrznych na efektywność ekonomiczną gospodarstw rolnych, Roczniki naukowe SERiA, t. XIV z. 3, s. 156-160.

12. Michna W. (2009): Strategie rozwoju społeczno-gospodarczego województw do 2020 r. i wynikające z niej wnioski dla rolnictwa [w:] Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym. Synteza wyników badań prowadzonych w okresie 2005-2009. Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 134, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 27.
13. Mirkowska Z., Ziętara W. (2015): Sytuacja ekonomiczna i efektywność polskich gospodarstw trzodowych, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1, s. 42-65.
14. Nurzyńska I. (2018): Polska jako beneficjent Wspólnej Polityki Rolnej [w:] Wilkin J., Nurzyńska I. *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 140, s. 146.
15. Poczta W. (2010): Sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych w Polsce po akcesji do UE i jej determinanty jako przesłanka rozwoju rolnictwa, *Roczniki Nauk Ekonomicznych*, Seria G, T.97 z. 3, s. 205-217.
16. Poczta W., Czubak W., Pawlak K. (2009): Zmiany w wolumenie produkcji i dochodach rolniczych w warunkach akcesji Polski do UE, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4, s. 40-52.
17. Sadowski A., Antczak W. (2012): Kierunki wykorzystania dopłat bezpośrednich przez rodzinne gospodarstwa rolne położone w wybranych województwach, *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 4(26), s. 103-113.
18. Sass R. (2019): Potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych w podregionie bydgoskim a ich efektywność przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej, Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, s. 117-123, s. 194-198.
19. Tomczak F. (2009): Zmiany i reformy WPR: konsekwencje dla rolnictwa i finansowania polityki rolnej. Program Wieloletni 2005-2009, Raport 126, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 51-52.
20. Wasilewska E. (2009): Statystyka opisowa od podstaw z zadaniami, Wydawnictwo SGGW.
21. Wigier M. (2013): Wpływ polityki rolnej na zmiany strukturalne w rolnictwie, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 4(337), s. 3-19.
22. Wilkin J. (1986): *Współczesna kwestia agrarna*, PWN, Warszawa.
23. Wilkin J., *Polska wieś na tle kraju i Europy – synteza raportu (2016)* [w:] Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 12.
24. Zawalińska K., Majewski E., Wąs A. (2015): Długookresowe zmiany w dochodach z polskiego rolnictwa na tle krajów UE, *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XVII z. 6, s. 346-354.
25. Zegar J. S. (2003): Strategia polskiego rolnictwa po akcesji do UE, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2003, nr 3, s. 63.
26. Zegar J. S. (2008): Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 64, s. 99-101.
27. Zegar J. S. (2018): Kwestia agrarna w Polsce, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 232, s. 311.

ROMAN SASS, KRZYSZTOF TABACZYŃSKI

WPLYW PŁATNOŚCI BEZPOŚREDNICH NA DOCHODY GOSPODARSTW ROLNYCH

Słowa kluczowe: *Wspólna Polityka Rolna, dochody gospodarstw, płatności bezpośrednie, relacje rynkowe*

STRESZCZENIE

Głównym celem pracy jest ocena wpływu płatności bezpośrednich na dochody gospodarstw rolnych po akcesji do Unii Europejskiej. Podstawową metodą wykorzystaną w pracy jest metoda porównań. Analizowano dochody i wielkość wsparcia bezpośredniego w gospodarstwach rolnych według wielkości ekonomicznej (klasyfikacja ES6) oraz typów rolniczych (klasyfikacja TF8). Zmiany dotyczące wielkości dochodów w latach 2004-2018 analizowano wykorzystując wskaźnik średniego tempa zmian. Z przeprowadzonych badań wynika, że średnie tempo wzrostu dochodów w latach 2004-2018 dla gospodarstw ogółem wynosiło 4,75%. Wzrost dochodów był zróżnicowany w zależności od wielkości ekonomicznej i typu rolniczego. Największy wzrost dochodów był w gospodarstwach mlecznych. W tych gospodarstwach dochody wzrastały średnio w roku o 10,68%. Z kolei w gospodarstwach trzodowych wystąpił spadek dochodów o 6,15%. Zastanawiający jest spadek dochodów w gospodarstwach bardzo dużych o średniej powierzchni w roku 2018 około 1000 ha. W latach 2004-2018 dochody gospodarstw bardzo dużych spadały średnio w roku o 0,51%. Po akcesji do Unii Europejskiej głównym źródłem dochodów były płatności bezpośrednie. Ich udział wzrósł z 15% w 2004 roku do 77,8% w 2018 roku.

ROMAN SASS, KRZYSZTOF TABACZYŃSKI

EFFECT OF DIRECT PAYMENTS ON FARM INCOME

Keywords: *Common Agricultural Policy, farm incomes, direct payments, market relations*

SUMMARY

The main purpose of the work is to assess the impact of direct payments on farm income after accession to the European Union. The basic method used in the work is the comparison method. Income and the amount of direct support in farms were analyzed according to the economic size (ES6 classification) and types of farming (TF8 classification). Changes in the amount of income in 2004-2018 were analyzed using the average rate of change indicator. The conducted research shows that the average income growth rate in 2004-2018 for farms in total was 4.75%. The increase in income varied depending on the economic size and type of farming. The greatest increase in income was recorded in dairy farms. In these farms, income increased on average by 10.68% per year. On the other hand, on pig farms there was a decrease in income by 6.15%. The decrease in income on very large farms with an average area of around 1000 ha in 2018 is surprising. In 2004-2018, the income of very large farms decreased on average by 0.51% per year. After accession to the European Union, direct payments were the main source of income. Their share increased from 15% in 2004 to 77.8% in 2018.

e-mail: sass.roman@wp.pl